

بررسی زمینه‌های شکل‌گیری انقلاب اسلامی در شهرستان شوشتر

حمید اسدپور

دکتری تاریخ و استادیار و عضو هیئت‌علمی در دانشگاه خلیج فارس بوشهر

assadpour22@gmail.com

مسعود ولی عرب (نویسنده مسئول)

دانشجوی دکتری تاریخ در دانشگاه خلیج فارس بوشهر

m.valiarab@yahoo.com

چکیده

شهرستان شوشتر در استان خوزستان در جنوب غربی ایران واقع شده‌است. شوشتر بعد از اسلام همواره مرکز استان خوزستان بوده‌است. از سال ۱۳۰۳ ش، مرکز استان خوزستان به شهر اهواز انتقال یافت. شوشتر در دوران پهلوی از نظر اقتصادی و عمرانی پیشرفت چندانی نداشت. حکومت پهلوی دوم، شوشتر را تبعیدگاه مخالفان خود کرده بود و این شهر محل اجباری زندگی مخالفان رژیم پهلوی محسوب می‌شد. مخالفان پهلوی تبعیدی به شوشتر، فعالیت‌های سیاسی و فرهنگی و اجتماعی زیادی در این شهر انجام می‌دادند و مردم این شهر را با جنبش و نهضت روحانیون آشنا می‌کردند. در شوشتر عالمان و روحانیون محلی وارسته‌ای نیز حضور داشتند که با حکومت پهلوی ستیز داشتند. این عالمان و روحانیون، وضعیت بحرانی و نابسامان شهری و مردم شوشتر را مشاهده می‌کردند و نمی‌توانستند آرام بنشینند. در زمینه فعالیت‌های انقلابی، پیوندی قوی میان بازاریان و روحانیون وجود داشت. مساجد نزدیک بازار شوشتر کانون مبارزه و مقاومت علیه رژیم پهلوی محسوب می‌شدند.

هدف: این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که روحانیون کشوری (تبعیدی و دعوتی به شوشتر) و محلی چه تأثیری در آگاهی‌بخشی به مردم شوشتر در راه مبارزه با حکومت شاهنشاهی داشته‌اند؟

روش: این پژوهش با روش توصیفی و تحلیلی و به کمک منابع کتابخانه‌ای و اسناد و مدارک آرشیوی انجام شده‌است.

فرضیه پژوهش: فرض ما بر این استوار است که روحانیون کشوری (تبعیدی و دعوتی به شوشتر) و محلی نهایت تلاش خود را برای آگاهی‌بخشی به مردم محروم شوشتر در دوران پهلوی انجام داده‌اند و جوانان انقلابی این شهر متأثر از روحانیون این شهر، علم مبارزه را برافراشته‌اند و سرانجام به پیروزی رسیده‌اند.
واژگان کلیدی: انقلاب اسلامی؛ شوشتر؛ پیوند بازار و مساجد؛ آیت‌الله ربانی املشی؛ آیت‌الله محمدحسن آل‌طیب.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۹/۲۳ | تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۰/۲۱

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران آخرین انقلاب بزرگ قرن بیستم محسوب می‌شود. گروه‌ها و افراد زیادی از طیف‌های گوناگون سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، و ایدئولوژیکی در شکل‌گیری این انقلاب نقش داشته‌اند؛ ولی تأثیر روحانیون بر عامه مردم و فرهیختگان در جهت پیروزی انقلاب، بیش از همه اقشار بوده‌است. روحانیت مبارز از دوره حوادث ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ش از کانون‌های مهم مبارزه علیه رژیم شاهنشاهی بود.

استان خوزستان با وجود منابع سرشار نفت و گاز، در دوران پهلوی از استان‌های محروم بود و نارضایتی‌های بسیاری در این استان وجود داشت. روحانیون در سطح کشوری و استانی و محلی سعی داشتند تا حلقه‌های مخالفان را در جهت اهداف روحانیت مبارز و انقلابی منسجم کنند.

شوشتر از شهرهای کهن و مذهبی خوزستان محسوب می‌شد و در این زمینه ظرفیت‌های زیادی داشت. روحانیون دلسوز و مردمی و مأنوس بودن این روحانیون با جوانان پرشور و انقلابی از جمله ویژگی‌های این شهر محسوب می‌شد. روحانیون دعوت شده از قم یا تهران به شوشتر و هم‌چنین روحانیونی که شوشتر محل تبعید و اقامت اجباری‌شان بود نهایت تلاش خود را برای نشان‌دادن زوایای پنهان ظلم و ستم شاهنشاهی انجام می‌دادند. مساجد و مراکزی که کانون مبارزه و مقاومت جوانان انقلابی شوشتر بودند عمدتاً در نزدیکی بازار شوشتر قرار داشتند و یا در جاهایی بودند که کوچه‌پس‌کوچه‌های متعدد داشت و محلی بود برای راه فرار جوانان مخالف رژیم پهلوی.

روش این پژوهش توصیفی و تحلیلی است و در انجام آن از منابع کتابخانه‌ای و اسناد و مدارک آرشیوی استفاده شده‌است. در تاریخ‌نگاری اسنادی به دنبال نگارش و ترسیم تاریخ براساس اسناد و مدارک هستیم. این اسناد و مدارک همراه با پاره‌ای از توضیحات درباره واقعه مربوطه ضمیمه پژوهش می‌شود. اسناد تاریخی لایه‌های پنهان حوادث را روشن می‌کنند (توکلی، ۱۳۸۷، ص ۴۰).

پیشینه تحقیق

در زمینه تاریخ انقلاب اسلامی در شوشتر پیش تر هم تحقیقاتی انجام شده است که مهم ترین آن ها کتاب «انقلاب اسلامی در شوشتر و گتوند» تألیف «محمدعلی اسدی» است. هم چنین مرتبط با این زمینه، کتاب «شوشتر یعنی خوبتر» نوشته «اکرم مریدی شوشتری» و کتاب «روزشمار انقلاب اسلامی در استان خوزستان» تألیف «حبیب پیام» هم قابل ذکرند.

موقعیت جغرافیایی شوشتر

شهرستان شوشتر در ۹۰ کیلومتری اهواز، ۷۷۰ کیلومتری تهران، ۲۲۲ کیلومتری خلیج فارس، و ۲۵ کیلومتری گتوند واقع شده است. این شهرستان از شمال به شهرستان گتوند و دشت عقیلی، از غرب به شهرستان های دزفول و شوش دانیال، از شرق به شهرستان مسجدسلیمان، از جنوب به شهرستان اهواز، و از جنوب شرق به شهرستان هفتکل محدود می شود (تقی زاده، ۱۳۸۱، ص ۲۳). موقعیت شوشتر در استان خوزستان در مرکز و متمایل به شمال است. میانگین ارتفاع آن از سطح دریا ۱۵۰ متر و ارتفاع نقطه مرکزی شهر از سطح دریا ۶۵ متر است (مریدی شوشتری، ۱۳۹۲، ص ۱۷).

الگوی شهری شوشتر در دوره قاجار و اوایل پهلوی

مراکز شهری ایالت خوزستان بسیاری از ویژگی های سنتی یک شهر اسلامی را دارا بودند؛ از جمله، تقسیم شهر به مناطقی جدا از هم به نام محله و تقسیم هر محله به بخش هایی کوچک تر به نام ناحیه. قلعه محل دادوستد بود و بازار و حمام و کاروانسرا را دربر می گرفت. جز این ها مراکز مذهبی مانند مدارس و مسجد جامع نیز وجود داشتند. در ایالت خوزستان، شهری که بیشتر این ویژگی ها را در خود جای داده بود، شوشتر بود. جمعیت این شهر در دوره قاجار (ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه) از حدود ۶ هزار نفر تا ۲۲ هزار نفر برآورد شده است (دیولافوا، بی تا، ص ۶۵۲؛ نیرومند،

۱۳۸۴، ص ۳؛ نجم‌الملک، ۱۳۴۱، ص ۲۶؛ انصاری، ۱۳۸۴، صص ۴۴-۴۶).

روحانیون شوشتر ریشه‌هایی عمیقی در میان مردم داشتند. یکی از صاحب‌منصبان ایرانی که در سال ۱۸۹۰-۱۸۹۱ میلادی در ایالت خوزستان اقامت داشته، تعداد سادات را نصف سکنه شهر دانسته‌است. سادات به چهار خانواده بزرگ تقسیم می‌شدند و هرکدامشان که جزء طبقه علما نبودند عموماً شغلی هم نداشتند (انصاری، ۱۳۸۴، صص ۴۴-۴۶). در حومه شوشتر منطقه شلیلی و بند قیر واقع شده‌است. در بند قیر آب کارون و دز پیوند می‌خورد و به سمت اهواز می‌رود (سترانک، ۱۳۸۷، ص ۱۰۰).

همراهی رژیم محمدرضا شاه پهلوی با دولت‌های بیگانه در سقوط دولت ملی‌گرای مصدق

کشور ایران، ثروت نفتی فوق‌العاده، مرزهایی طولانی با اتحاد جماهیر شوروی، حزب کمونیستی‌ای فعال (حزب توده)، و نخست‌وزیری ملی‌گرا به نام محمد مصدق داشت. به اعتقاد برادران دالاس خطر سقوط ایران به دامن کمونیسم جدی بود. با به قدرت رسیدن آیزنهاور رئیس‌جمهور آمریکا، جان فاستر دالاس و آلن دالاس آمادگی‌شان را برای سرنگونی دولت مصدق به هم‌تایان انگلیسی خود اعلام کردند. نام رمزی کودتای آنان عملیات آژاکس یا به زبان سازمان سیا T.P. AGAX بود (کینزر، ۱۳۸۲، صص ۵-۶). دوره مابین کودتای ۱۳۳۲ش که شاه را به سلطنت بازگرداند تا آستانه انقلاب که او را برای همیشه از کشور بیرون کرد، فصلی تازه در ساختار اجتماعی در حال تغییر ایران گشود که فصل‌گذار از کشاورزی ماقبل سرمایه‌داری به صنعتی شدن سریع بخش شهری به یاری درآمدهای عظیم نفتی بود. عمده‌ترین پیامد برنامه اصلاحات ارضی آن بود که دولت، قدرت سیاسی خود را جایگزین قدرت زمین‌داران در روستاها کرد (فوران، ۱۳۹۲، صص ۴۶۰ و ۴۷۷).

اختلافات در دربار محمدرضا شاه پهلوی

پشت پرده دربار البته مسائل دیگری هم می‌گذشت و براساس همین مسائل بود

که گاهی وقایعی در بیرون شکل می‌گرفت که کسی از منشأ آن خبر نداشت. یکی از این مسائل درگیری‌های گاه‌به‌گاه فرح و اشرف بود. شاه تاحدودی دست اشرف را از مسائل سیاسی کوتاه کرده بود؛ ولی او آدم‌های خودش را داشت و حتی در کابینه هم همیشه چند نفری بودند که به‌اعتبار نزدیکی با اشرف موقعیت خود را حفظ می‌کردند (مسعود انصاری، ۱۳۸۶، ص ۹۵).

نقش مساجد در حرکت‌آفرینی در دوران انقلاب اسلامی

مسجد در اسلام جایگاهی به‌وسعت مکتبی جامع و زنده و موقعیتی به‌پهنه آرمان‌های رسالتی جهانی، و ظرفیتی به‌بزرگی همه‌بشریت دارد. با الهام از این تفکر بنیادین اسلامی ملت مسلمان ایران در جریان انقلاب اسلامی به‌ویژه در سال‌های منتهی به انقلاب اسلامی، مساجد را به حالت پرتحرک و سرنوشت‌ساز دوران صدر اسلام بازگرداند. در یک جمله، مساجد در این مقطع زمانی به مراکز نیرومند پشتیبانی از انقلاب و ستاد عملیاتی رهبر انقلاب اسلامی تبدیل شد (عمید زنجانی، ۱۳۷۵، صص ۲۰-۲۲).

پیوند مسجد و بازار در دوران انقلاب اسلامی

مساجد همیشه عامل اصلی در بسیج تجار و کسبه بازار بوده‌اند. در جوامع اسلامی بازار فقط سازمانی تجاری نیست، بلکه بافتی دارای روابط اجتماعی هم هست. بازار و مسجد همیشه با همدیگر هم‌کاری داشته‌اند. هزینه حوزه‌های علمیه و تا ۸۰ درصد از هزینه گذران زندگی روحانیون را تجار تأمین می‌کرده‌اند (استمپل، ۱۳۷۸، ص ۶۹).

کانون‌های مبارزه و مقاومت در شوشتر

الف) مسجد عبدالله بانو (عبونو)

این مسجد از مساجد قدیمی شوشتر است که در محله عبونو (عبدالله بانو) قرار دارد. این مسجد ساخته حاج رضا پسر حاج عنایت‌الله گرگری است. مرحوم

آقاسید عبدالله در فصل نوزدهم تذکره گوید: «از معاریف^۱ کدخدایان حاج زمان و حاج رضا ابنین حاجی عنایت الله سابق الذکر، مسجد عبدالله بانو از آثار ایشان است.» بنای مسجد عبدالله بانو را به هر دو برادر حاج رضا و حاج زمان نسبت داده اند. ولی لوحه‌ای سنگی که در اتاق مسجد نصب است، بنای مسجد را تنها به حاج رضا نسبت داده است. اینک اشعار سنگ نوشته مذکور سروده حاج محمد متخلص به زایر متوفی در ۱۱۲۶ ق عیناً درج می شود:

«در زمان شاه دین سلطان حسین	خسرو ایران شه مالک رقاب
حاجی نیکوسیر، حاجی رضا	آن که خوبی شد از او عزت مآب
آن که در راه خدا هم چون اذان	شد بلند از وی بناهای ثواب
شد موفق در بنای مسجدی	کز شرف زو کعبه آمد انتخاب»

(جزایری شوشتری، ۱۳۸۸، ص ۱۴۰؛ شرف الدین، بی تا، ص ۴۰).

ب) مسجد سید قطب الدین

این مسجد در انتهای محله عبونو قرار دارد، متصل به بقعه‌ای به این نام در محله حلواخانه. بانی و تاریخ بنا معلوم نیست (شرف الدین، بی تا، ص ۴۶). مسجد سید قطب الدین یکی از سنگرهای مبارزه با رژیم شاه در شوشتر بود. این مسجد در ایام انقلاب به مسجد انقلاب معروف شده بود. در ماه رمضان ۱۳۵۶ ش که حجت الاسلام حسن حسن زاده - اعزامی از قم - به شوشتر آمدند، در این مسجد سخنرانی داشتند (اسدی، ۱۳۹۳، ص ۲۲۶).

پ) مسجد حسین

بعد از مسجد جامع، بزرگترین مسجد در شوشتر است و مرحوم سید عبدالله در فصل دوم تذکره شوشتر از آن تعبیر می آورد به مسجد آخوند ملانجار. بنای این مسجد در اواسط دوره صفویه بوده است و آخوند ملاعلی نجار در آن امامت

۱. اشراف؛ اعیان؛ بزرگان؛ رجال؛ سرشناسان؛ مشاهیر؛ نجبا.

داشته‌است و فعلاً مقبره خانوادگی ایشان در آنجاست. شیخ محمد سوار در جوار این مسجد مدفون است. از این راه احتمال می‌رود که از همان وقت مسجدی بوده [است] و بعدها توسعه داده‌اند. حسین نامی شوشتری آن را توسعه داد در اواخر صفویه، به نام او مشهور شد به مسجد حسین. (جزایری شوشتری، ۱۳۸۸، ص ۱۹۹؛ شرف‌الدین، بی تا، ص ۴۶). مسجد حسین در ایام نهضت امام خمینی^(ره) تا پیروزی انقلاب اسلامی یکی از اصلی‌ترین مراکز فعالیت انقلابیون بود (اسدی، ۱۳۹۳، ص ۲۲۷).

بازاریان باهم جمع می‌شدند و باهم مرگ بر شاه می‌گفتند و ایشان [آقای سخایی] در میان این جمعیت بلندگو نصب می‌کردند تا صدا رساتر به دیگران برسد. مغازه قبلی ایشان نزدیک بانک سادات بود که بعدها در جریان بمباران شوشتر توسط نیروهای بعثی از بین رفت. از نیروهای انقلابی که در تظاهرات شرکت می‌کردند، آقای علوی بودند که به داستان به شهادت رسیدن دامادشان - آقای موسی طهماسبی - اشاره کردند (سخایی، مصاحبه، ۹۷/۱۰/۲۸).

موسی طهماسبی شاگرد نانوايي در محله دُل دُل بودند. پسر صاحب این مغازه، اعلامیه پخش می‌کرد و نیروهای شهربانی متوجه شده بودند. سروان جعفری رئیس کلانتری (شهربانی) شوشتر با شلیک گلوله طهماسبی را زخمی کرد و طهماسبی بعد از انتقال به بیمارستان سوانح در فلکه مرکزی شوشتر، به شهادت رسید (سخایی، مصاحبه، ۹۷/۱۰/۲۸).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 مجله علمی پژوهشی علوم انسانی

ت) مسجد میرزاقلی (رسول اکرم) در بازار شوشتر است و بانی آن معلوم نیست» (شرف‌الدین، بی تا، ص ۳۷). این مسجد از مساجد انقلابی شوشتر محسوب می‌شد و نزدیکی این مسجد به بازار مرکزی شوشتر تأثیر زیادی در رونق این مسجد داشت. رژیم پهلوی در اواخر دوره‌اش این مسجد را به علت تأثیر زیادش در جمع‌آوری نیروهای انقلابی قفل کرد و نمازگزاران این مسجد به مسجد عبدالله‌بانو نقل مکان کردند.

ث) مسجد آلِ طیب (بَعْکُون)

مسجد بَعْکان: «بانی آن معلوم نیست. چون همساده [همسایه] گله‌داری قریب مسجد بوده و گوسفند را به لفظ شوشتری بَعْک به فتح اول و دوم و سکون کاف گویند؛ لذا مشهور شد به بَعْکان» (شرف‌الدین، بی‌تا، ص ۳۶). درباره سازنده و تاریخ ساخت این مسجد اطلاعات موثقی در دست نیست. در ایام نهضت اسلامی و به‌ویژه از سال ۱۳۵۴ش مراسم سخنرانی برخی از روحانیون شوشتر و دیگر روحانیون دعوتی در این مسجد برگزار می‌شد (اسدی، ۱۳۹۳، ص ۲۲۸).

تأثیر روحانیون کشوری (تبعیدی و دعوتی) در آگاهی بخشی به مردم شوشتر در دوران انقلاب اسلامی

۱) آیت‌الله محمد مهدی ربانی املشی

ایشان در ۱۵ شعبان ۱۳۵۳ق برابر با ۳ آذرماه ۱۳۱۳ش در قم متولد شدند. بعدها به تشویق پدر و شور و شوق خود به مقام روحانیت خصوصاً علاقه ویژه به آیت‌الله سید محمد تقی خوانساری به حوزه علمیه قم قدم گذاشتند. بیشتر مباحثه طلبگی ایشان با حجت‌الاسلام والمسلمین علی اکبر هاشمی رفسنجانی بود. ابن مباحثه از آغاز طلبگی این دو نفر تا درس خارج فقه و تا زمان مهاجرت هاشمی رفسنجانی به تهران ادامه داشت. آیت‌الله ربانی املشی از شاگردان آیت‌الله بروجردی و امام^(ره) بودند. بعد از وفات آیت‌الله بروجردی تلاش کردند تا رضایت امام خمینی را برای انتشار رساله اش جلب کنند (جمعی از پژوهش‌گران، ۱۳۸۹، صص ۵-۷).

بعد از تبعید امام خمینی^(ره) به ترکیه در ۱۳ آبان ۱۳۴۳ش مرحوم ربانی املشی از محضر استادانی هم چون آیت‌الله سید محمد محقق داماد و آیت‌الله شیخ مرتضی حائری استفاده کردند. در سفرهایشان به عتبات عالیات با مقام معظم رهبری آیت‌الله خامنه‌ای آشنا شدند و باب دوستی را با ایشان پی افکندند (جمعی از پژوهش‌گران، ۱۳۸۹، ص ۸).

حکومت پهلوی در مردادماه ۱۳۵۲ش نزدیک به ۳۰ نفر از روحانیون هوادار امام خمینی^(ره) را از قم به نقاط دورافتاده و بدآب و هوای کشور تبعید کرد. آیت‌الله

ربانی املشی به مدت چند ماه در شوشتر حضور داشتند. ایشان ۲۵ مرداد ۱۳۵۲ وارد شوشتر شدند؛ ولی در اردیبهشت ۱۳۵۳ش محل اقامت اجباری ایشان به فردوس در استان خراسان تغییر کرد. ایشان در بدو ورود به شوشتر به منزل آیت‌الله سید محمدحسین آل‌طیّب جزایری، روحانی و مرجع دینی شوشتر وارد شدند و سپس با اجاره منزلی به همراه اعضای خانواده خود در این شهر ماندگار شدند. در شوشتر اوضاع بر ایشان بسیار سخت گذشت: «در شوشتر هوا خیلی گرم بود و محیط از نظر ظاهری آلوده و نامناسب بود... حتی به یاد می‌آورم که زندان‌ها برایم از تبعید به شوشتر خیلی راحت‌تر بود» (جمعی از پژوهش‌گران، ۱۳۸۹، صص ۱۱ و ۱۶۴).

ایشان در تاریخ ۱۳۵۲/۶/۲۴ در سخنرانی‌ای در مسجد عبدالله‌بانو در شوشتر به منبر رفتند و اظهاراتی در زمینه جنگ اعراب و اسرائیل بیان داشتند. بر طبق اسناد ساواک همین سخنرانی سبب ممنوع‌المنبری ایشان شد^۱ (جمعی از پژوهش‌گران، ۱۳۸۹، صص ۱۱ و ۱۶۴).

۲) آیت‌الله سیدمحمد خامنه‌ای

تولد ایشان در مشهد و در خانواده‌ای اهل علم و روحانی روی داد. نامشان را محمد گذاشتند؛ ولی محمدآقا صدا می‌کردند. نام خانوادگی ایشان، حسینی خامنه‌ای است و به استناد شناسنامه در سوم دی‌ماه ۱۳۱۴ش به دنیا آمده‌اند. پدر ایشان آیت‌الله حاج سیدجواد خامنه‌ای و مادرشان سیده خدیجه‌خانم، معروف به آقازاده‌خانم، دختر مرحوم آیت‌الله حاج سیدهاشم نجف‌آبادی میردامادی بودند (کامور بخشایش و عربانی، ۱۳۹۴، صص ۳۳). آیت‌الله سیدمحمد خامنه‌ای از دوستان صمیمی آیت‌الله ربانی املشی بودند و برای دیدن ایشان به شوشتر آمدند.

۳) آیت‌الله خزعلی

ارتباط نیروهای مذهبی شوشتر با افراد مذهبی اهواز مرکز استان خوزستان باعث

می شد که هر وقت روحانی و مبلغی به اهواز می آمد چند روزی ایشان را به شوشتر می فرستادند تا جلساتی هم در این شهر برپا کند. در ماه رجب سال ۱۳۵۳ ش آقای خزعلی به شوشتر آمد و زمینه سخنرانی ایشان در مسجد حسین فراهم شد. در این مراسم پس از سخنرانی، دعای کمیل نیز خوانده شد. ایشان در این سخنرانی درباره لزوم آگاهی بیشتر در مقابل حکومت ظالمانه صحبت کرد و خواستار آن شد که نیروهای فعال مذهبی و انقلابی بیشتر در مقابل رژیم شاه فعالیت کنند (اسدی، ۱۳۹۳، صص ۹۳-۹۴).

۴) آیت الله محمدعلی گرامی

پس از قیام مردم قم در سال ۱۳۵۶ ش، رژیم بار دیگر موجی جدید از دستگیری ها و تبعید مبارزان را آغاز کرد. یکی از روحانیونی که بعد از این قیام در قم بازداشت شد و سپس به شوشتر تبعید شد، آیت الله محمدعلی گرامی بود که پس از دستگیری به همراه مأموران حکومتی به شوشتر فرستاده شد تا مدت ۳ سال تبعید خود را سپری کند. آیت الله گرامی در این دوران در مسجد میرزاقلی منبر می رفتند و با آیت الله سید محمدرضا آل طیب و آیت الله سید محمدحسن آل طیب هم آشنا شدند. آیت الله گرامی تا تاریخ ۱۳۵۷/۵/۲۷ مصادف با ۱۲ رمضان ۱۳۹۸ ه.ق در شوشتر بودند و سپس به جیرفت منتقل شدند (اسدی، ۱۳۹۳، صص ۱۱۸-۱۱۹؛ احمدی، ۱۳۸۱، ص ۳۸۱).

تأثیر روحانیون محلی در آگاهی بخشی به مردم شوشتر در دوران انقلاب اسلامی
 ۱) آیت الله سید محمدحسن آل طیب

ایشان در سال ۱۳۲۹ ق در شوشتر متولد شد و در مهد علم و فضیلت پرورش یافت و بعدها به قم رفت و چند سالی از محضر آیت الله حائری، آیت الله حجت و آیت الله خوانساری بهره مند شد و با دریافت اجازه اجتهاد و اجازه روایت به شوشتر مراجعت کرد و به وظایف دینی و روحی و اقامه جماعت و ارشاد مردم و تبلیغ احکام و نشر معارف اسلام و تربیت محصلان علوم دینی و سرپرستی حوزه علمیه

شوشتر مشغول شد. تاریخ وفات ایشان ۱۴۱۵ق/۲۵ تیرماه ۱۳۷۴ش و آرامگاه ایشان در مقام صاحب‌الزمان شوشتر است (مریدی شوشتری، ۱۳۹۲، ص ۲۲۸).

آیت‌الله محمدحسن آل‌طیب در دوران خود از مجتهدان و مراجع تقلید منطقه بودند. ایشان از مراجعی بودند که انقلابیون مبارز می‌توانستند روی حمایت‌هایشان تکیه کنند. ایشان در بین مردم حتی در بین نیروهای ساواک و شهربانی محبوبیت داشتند؛ به طوری که در بیشتر مواقع، هم نیروهای انقلابی و هم نیروهای شهربانی از ایشان می‌خواستند تا در مسائل و مشکلات دخالت کنند.

ایشان حافظ قرآن بودند و به زبان‌های عربی و فارسی شعر می‌سرودند. از جمله آثار ایشان تضمین الفیه ابن‌مالک است که محمدشریف رازی آن را شرح و چاپ کرده است. هم‌چنین تحریر بخشی از *عروة‌الوثقی* و نوشته‌های دیگری دربارهٔ فقه و اصول از ایشان باقی مانده است (اسدی، ۱۳۹۳، ص ۱۹۰).

علمای شوشتر در مبارزات حضور داشتند. حاج سید محمدحسین آل‌طیب یکی از این مبارزان بودند که در مسجد و به‌ویژه منزل خود، پایگاهی فعال ضد رژیم شاهنشاهی تشکیل داده بودند. شیخ محمدتقی شیخ شوشتری، عالم نامدار شوشتر، به‌علت کهولت سن، کمتر در مبارزات شرکت داشتند، ولی جوانان انقلابی را به مبارزه علیه شاه تشویق می‌کردند. شهید خدردی از قول ایشان نقل کرده‌اند که فرموده بودند: کشته‌شدگان در راه آزادی وطن، شهید محسوب می‌شوند (سخایی، مصاحبه، ۹۷/۱۰/۲۸).

۲) آیت‌الله حاج سیدمحمد موسوی جزایری

مجتهد دانشمند و فقیه بزرگوار سیدمحمد موسوی جزایری در سال ۱۳۳۴ق در شوشتر به دنیا آمد. ایشان پس از تحصیل مقدمات عربی در حوزه‌های علمیه نجف اشرف، در نزد استادان زمان خود به کسب علم پرداخت و از مجتهدانی بزرگ مانند شیخ عراقی و سید اصفهانی اجازهٔ اجتهاد گرفت. این روحانی بزرگوار مظهر تقوی و پرهیزگاری بود و اوقات باارزش زندگانی خود را در

تدریس و تعلیم، تألیف، و ارشاد مردم صرف می‌کرد (بهمنش، ۱۳۹۲، ص ۶۲). از تألیفات ایشان رساله‌ای فقهی با نام «الجواهر النغوالی فی فروع العلم الاجمالی» و کتابی فارسی به نام «با محرمان راز» چاپ شده‌است. اجداد ایشان تا سید نعمت‌الله جزایری در کسوت روحانیت و خادمان شریعت محمدی^(ص) بودند. از ویژگی‌های ایشان مناعت طبع در زندگی شخصی بود. ایشان خلاف شرع و منکر را تحمل نمی‌کرد. از تقلید عادات و فرهنگ بیگانه بسیار متنفر بود و روی هم‌رفته به فرهنگ اسلامی و ملی تعصبی خاص داشت.

ایشان در نهضت امام خمینی^(ره) و روحانیت در سال ۱۳۴۲ ش، وارد میدان شد. به یقین روحیات آن عالم بزرگوار در ارادت مردم شوشتر به امام خمینی و انقلاب اسلامی تأثیری فراوان داشته‌است. منزل ایشان یکی از کانون‌های حمایت از فعالان انقلابی بود و ایشان در تمام مراحل مراجعه مردم با راهنمایی‌ها و بیانات خود آن‌ها را تشویق و هدایت می‌کردند. از آن مرحوم فرزندان بزرگوار به‌یادگار مانده‌است؛ از جمله آیت‌الله سید محمدعلی جزایری امام جمعه اهواز و نماینده ولی فقیه در استان خوزستان (اسدی، ۱۳۹۳، صص ۱۹۱-۱۹۲).

۳) سید محمدحسن مرعشی شوشتری

ایشان در سال ۱۳۱۶ق در شهرستان شوشتر دیده به جهان گشودند. پدر بزرگوار ایشان سید محمدسلطان مرعشی و مادر گرامی ایشان سیده‌مریم مرعشی بودند. ایشان از همان اوان کودکی با تأکید و تشویق پدر به مکتب‌خانه ملا شکرالله معنوی وارد شدند و قرآن و تجوید را از ایشان فراگرفتند (خاکی، ۱۳۸۷، ص ۶). ادبیات عرب را در ۱۰ سالگی نزد پدر مطالعه کردند. بعد از آن قسمتی از ادبیات را نزد حاج سیدمحمد جزایری و سپس هدایه را نزد مرحوم سید محمدحسن آل‌طیب، و شرح ابن‌ناظم، مطول و شرح جامی، معالم‌الأصول، قوانین و کتاب فارسی حلیه‌المؤمنین علامه مجلسی و ناسخ‌التواریخ را نزد سید محمدتقی حکیم فراگرفتند. از استادان دیگر ایشان به علامه شیخ محمدتقی شیخ شوشتری می‌توان

اشاره کرد (خاکی، ۱۳۸۷، ص ۸). مرحوم آیت‌الله مرعشی شوشتری مجذوب شخصیت علامه طباطبایی بودند و در تبیین اقتصاد اسلامی علامه شهید صدر و از لحاظ فکری شهید مطهری را همواره مثال می‌زدند (خاکی، ۱۳۸۷، ص ۵۲).

ایشان بیشتر در مسجد شیخ‌علی در محله اشکفتی حضور داشتند و نیروهای جوان و انقلابی را جذب خود می‌کردند. در ایام ماه مبارک رمضان هم در سایر مساجد شوشتر سخنرانی می‌کردند و چون منبری بودند به‌گفته خودشان نمی‌توانستند در موضوعات سیاسی و اجتماعی ساکت بنشینند؛ بنابراین در موضوعات مختلف وارد می‌شدند و مکرر پیش می‌آمد که به رژیم پهلوی حمله می‌کردند. ایشان در دوران انقلاب اسلامی یکی از مبارزان راستین محسوب می‌شدند. کلاس‌های تفسیر قرآن ایشان همیشه برپا بود؛ هم‌چنین در پخش اعلامیه‌های امام‌خمينی^(ره) هم نقش زیادی داشتند و در همین رابطه بازداشت شدند (خاکی، ۱۳۸۷، ص ۶).

۴) حجت‌الاسلام سید محمدرضا آل‌طیب

ایشان در سال ۱۳۱۳ش در خانواده‌ای مذهبی و اهل علم در شوشتر به دنیا آمد. پدر ایشان آیت‌الله‌العظمی سیدمهدی آل‌طیب از مجتهدان شوشتر بود. سید محمدرضا آل‌طیب تحصیلات خود را نزد پدر شروع کرد و ادامه آن را تا پایان سطح در حوزه علمیه شوشتر و قم گذراند. ایشان تحت آموزه‌های روحانیونی از جمله پدر خویش و آیت‌الله سید محمدحسن آل‌طیب با نهضت امام‌خمينی آشنا شد.

با شدت گرفتن حوادث انقلاب اسلامی در ایران ایشان به مناسبت‌های مختلف از قم به شوشتر می‌شتافت. ایشان در سال ۱۳۵۷ش در سه مناسبت به ایراد سخنرانی‌های انقلابی پرداخت: در ۱۰ فروردین ۱۳۵۷ به مناسبت چهلم شهدای تبریز در مسجد میرزاقلی؛ در ۱۹ آذر ۱۳۵۷ در تاسوعای حسینی در میدان باطنی؛ و در دوازدهم محرم در مسجد حسین شوشتر. ایشان از وکلای امام‌خمينی^(ره) در شوشتر بود و در سال ۱۳۶۵ش بر اثر بمباران هوایی شهر شوشتر توسط نیروهای

بعثی عراقی، در منزل خود به شهادت رسید (اسدی، ۱۳۹۳، ص ۱۹۲).

ایام سوگواری سالار شهیدان در شهرستان شوشتر

سوگواری حضرت اباعبدالله الحسین^(ع) در شهرستان شوشتر در چند روز برگزار می‌شود. یکی از مراسم‌های مهم در مسجد آل طیب اجرا می‌شود؛ به این شکل که از اول تا دهم محرم هر سال در این مسجد مراسم نوحه‌خوانی همراه با سینه‌زنی و زنجیرزنی اجرا می‌شود.

در شهرستان شوشتر مراسم روز عباس^(ع) (یوم‌العباس) در هشتمین روز از محرم انجام می‌شود و دسته‌جات سینه‌زنی و زنجیرزنی و (فانوس، هفت‌پر، علم و...) از مساجد محلات مختلف شوشتر به طرف مقام حضرت عباس^(ع) در انتهای خیابان امام خمینی می‌روند. در روز تاسوعای حسینی (نهم محرم) مراسم عزاداری مردم شوشتر از مساجد مختلف شروع می‌شود و به مقام برابن‌مالک انصاری واقع در محله موگهی ختم می‌شود. در روز عاشورا (دهم محرم)، مراسم عزاداری شوشتریان از محلات مختلف شروع می‌شود و به امام‌زاده عبدالله در منطقه کمیته سوخت ختم می‌شود؛ مراسم شام غریبان هم در همین مکان انجام می‌شود.

«برای اجرای مراسم عاشورا در یک سواسب‌ها به‌شیوه سال شصت هجری آراسته شده [است] و در سوی دیگر شتران؛ و در جای دیگر گهواره علی‌اصغر و صدای دهل و سرنا و عزادارانی که به سر و لباس خود گل مالیده‌اند» (امام، بی‌تا، ص ۴۰). بعد از حمل علم‌ها، و عبور دهل‌زنان، نوبت به حمل «نخل» می‌رسد. نخل عبارت است از یک اتاقک چوبی بزرگ و بلند که با آینه‌کاری و منبت‌کاری مزین شده است (فرید، ۱۳۸۶، ص ۷۹). سیاه‌پوش کردن نخل با پارچه‌هایی سیاه انجام می‌شود؛ پارچه‌هایی که از نذورات سال‌های گذشته کسانی است که از نخل حاجت گرفته‌اند. هم‌چنین سر‌علم‌هایی بر طاق جلو و عقب نخل نصب می‌شود و برای بلندکردن نخل تیرک‌هایی زیر آن بسته می‌شود. افراد مسئول حمل نخل برای تحمل سنگینی نخل جلیقه‌هایی مخصوص به‌نام گردین بر تن

می‌کنند و آنگاه نخل را حمل می‌کنند.

روزشمار انقلاب اسلامی در شوشتر (سال ۱۳۵۷ ش)

چهارشنبه ۱۳۵۷/۶/۸

تظاهرات مردم شوشتر به خون کشیده شد و فردی به نام اکبر شکوه‌نیا به شهادت رسید و بیش از ۸ نفر دیگر زخمی شدند^۱ (پیام، ۱۳۹۴، ص ۹۹).

پنج‌شنبه ۱۳۵۷/۸/۴

۱۳ نفر از نمایندگان کارکنان کشت و صنعت کارون شوشتر اعتصاب غذا کرده‌اند. در حالی که از اعتصاب یک ماه می‌گذرد، به خواسته‌های کارکنان اعتصابی رسیدگی نشده‌است. کارکنان این شرکت در قطعنامه‌ای با اشاره به این که در موعد مقرر جوابی به آن‌ها داده نشده و هم‌چنین حقوق شهریورماه و مهرماه کارگران پرداخت نشده‌است، اعتصاب غذای نمایندگان خود را اعلام کرده‌اند (پیام، ۱۳۹۴، ص ۱۵۷).

جمعه ۱۳۵۷/۸/۵

نزدیک به ۵ هزار نفر از مردم شوشتر از ساعت ۴ بامداد با حمل عکسی بزرگ از امام خمینی^(ره) و سردادن شعارهایی متعدد در خیابان‌های پهلوی، شاهپور، فرح، و سالور شوشتر راهپیمایی کردند (پیام، ۱۳۹۴، ص ۱۶۰).

چهارشنبه ۱۳۵۷/۱۰/۲۰

در تظاهرات مردم شوشتر یک نوجوان دوازده‌ساله به شهادت رسید. تظاهرات شوشتر از ساعت ۸ صبح شروع شد و تا بعدازظهر ادامه یافت. تظاهرکنندگان در حالی که باران می‌بارید در ساعت ۳ بعدازظهر به یک مشروب‌فروشی، دادگاه شوشتر، و شهرداری

۱. روزنامه آینه‌نگان، ش ۳۲۰۶، (۱۳۵۷/۶/۹)، ص ۲۲.

شوشتر حمله کردند و این مراکز را به آتش کشیدند (پیام، ۱۳۹۴، ص ۲۲۲).^۱

دوشنبه ۱۳۵۷/۱۱/۹

به‌همت آیت‌الله حاج سید محمدحسن آل‌طیب فروشگاه و تعاونی اسلامی در شوشتر تشکیل شد (پیام، ۱۳۹۴، ص ۲۷۹).

چهارشنبه ۱۳۵۷/۱۱/۱۸

۶۰ هزار نفر از زنان و مردان شوشتر با برپایی تظاهرات، با دولت بختیار مخالفت و از مهندس بازرگان پشتیبانی کردند. اعضای انجمن شهرستان شوشتر با اعلام پشتیبانی از حکومت جمهوری [اسلامی] از سمت‌های خود استعفا کردند (پیام، ۱۳۹۴، ص ۳۰۶).

اقدامات انقلابی در محلات شوشتر

نیروهای انقلابی، متوجه شدند که خانه‌های منطقه چهارراه رضایی (رجایی فعلی) به کارمندان آمریکایی شرکت کشت و صنعت کارون تعلق دارد. یک روز حدوداً ۱۵۰ تا ۲۰۰ جوان پرشور انقلابی، با سنگ و کتل ملتهف [کوکتل مولوتف] به این خانه‌ها هجوم آوردند و باعث شدند که خانواده‌های این کارمندان خانه‌های خود را رها کنند و از این منطقه بروند؛ البته نیروهای شهربانی سعی داشتند که از این کار جوانان انقلابی جلوگیری کنند (صفری چهارم‌حالی، مصاحبه، ۱۳۹۷/۱۰/۲۸).
 بچه‌های محله سیدناصرالدین قصد داشتند بانک سپه مرکزی شوشتر -نبش شهربانی سابق - را به آتش بکشند؛ ولی باوجود تمام کارهای انجام‌شده، عملیات با موفقیت همراه نبود و نیروی شهربانی، آقای هادی صلواتی را به جرم شرکت در عملیات خراب‌کاری گرفتند (صفری چهارم‌حالی، مصاحبه، ۱۳۹۷/۱۰/۲۸).

۱. روزنامه کیهان، ش ۱۰۶۱۹، (۱۳۵۷/۱۱/۲)، ص ۷؛ روزنامه اطلاعات، ش ۱۵۷۵۷، (۱۳۵۷/۱۰/۲۱)، ص ۴؛ جباری، ۱۳۷۲، ص ۱۵۴.

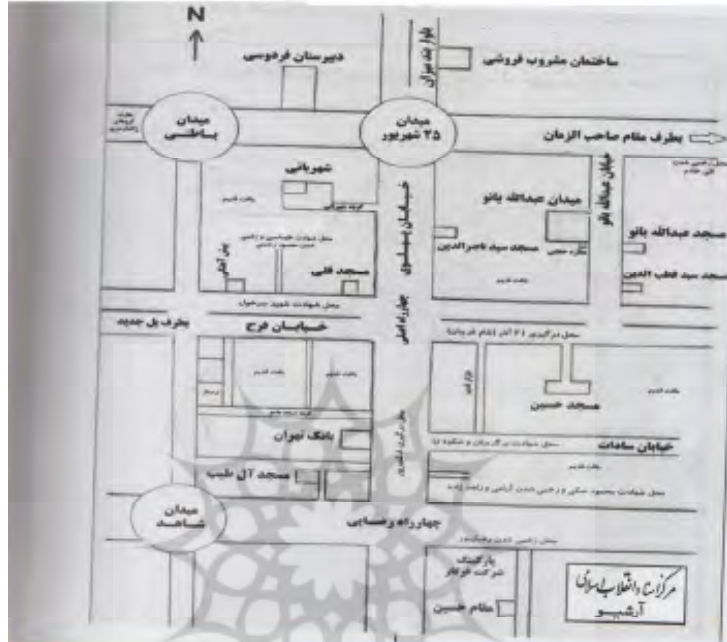
با اشغال شهربانی شوشتر به دست نیروهای انقلابی، عده‌ای از نیروهای رادیکال که به مبارزه مسلحانه می‌اندیشیدند، اسلحه‌های این مکان نظامی را در مکان‌هایی نامشخص مخفی کردند (صفری چهارمحالی، مصاحبه، ۱۳۹۷/۱۰/۲۸).

نتیجه‌گیری

شوشتر از شهرهای کهن و مهم خوزستان محسوب می‌شود؛ ولی در دوران پهلوی از شهرهای محروم ایران محسوب می‌شد. شوشتر در سال‌های پایانی حکومت پهلوی دوم تبعیدگاه مخالفان رژیم شاهنشاهی بود و بسیاری از روحانیون سرشناس کشوری به آن‌جا تبعید می‌شدند. هم‌چنین روحانیون محلی فعال و مردمی شوشتر هم الگوی جوانان انقلابی بودند. در دوران انقلاب اسلامی مساجد و بازار پیوندهایی پایدار داشتند؛ به‌همین دلیل ارتباطی تنگاتنگ میان بازاریان و روحانیون وجود داشت. مساجد شوشتر کانون مقاومت و مبارزه بودند و روحانیون به‌عنوان متولیان مساجد، جوانان انقلابی را به مساجد جذب می‌کردند. از روحانیون مبارز و تبعیدی و دعوتی به شوشتر به آیت‌الله ربانی املشی، آیت‌الله سیدمحمد خامنه‌ای، آیت‌الله خزعلی، و آیت‌الله گرامی می‌توان اشاره کرد و از روحانیون مبارز محلی به آیت‌الله محمد جزایری، آیت‌الله محمدحسن مرعشی، آیت‌الله محمدحسن آل‌طیّب، و آیت‌الله محمدرضا آل‌طیّب می‌توان اشاره کرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

اسناد

(اسدی، ۱۳۹۳، ص ۲۶۸)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

[پیام امام خمینی (ره) به روحانیون شوستر]

شماره ۲۹۲
شماره ۹۶۸۹

مرکز اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

بسم الله الرحمن الرحیم

حضرت ولیعهد ما، امام محمد باقر (ع) در روزهای ۱۳۹۳ هجری قمری، در مشهد مقدس، در جریان دیدار با روحانیان و علمای این شهر، در خصوص موضوعات مختلف، فرمودات و تذکراتی را صادر فرمودند. این فرمودات را در این شماره از نشریه «پیام امام خمینی» به شرح زیر می‌آوریم. امید است که این تذکرات و فرمودات، موجب تقویت ایمان و عمل صالح در میان روحانیان و علمای این شهر شود. در ادامه، به شرح این فرمودات می‌پردازیم. در این فرمودات، امام باقر (ع) به روحانیان و علمای این شهر، تذکراتی را صادر فرمودند که در این شماره از نشریه «پیام امام خمینی» به شرح زیر می‌آوریم. امید است که این تذکرات و فرمودات، موجب تقویت ایمان و عمل صالح در میان روحانیان و علمای این شهر شود. در ادامه، به شرح این فرمودات می‌پردازیم.

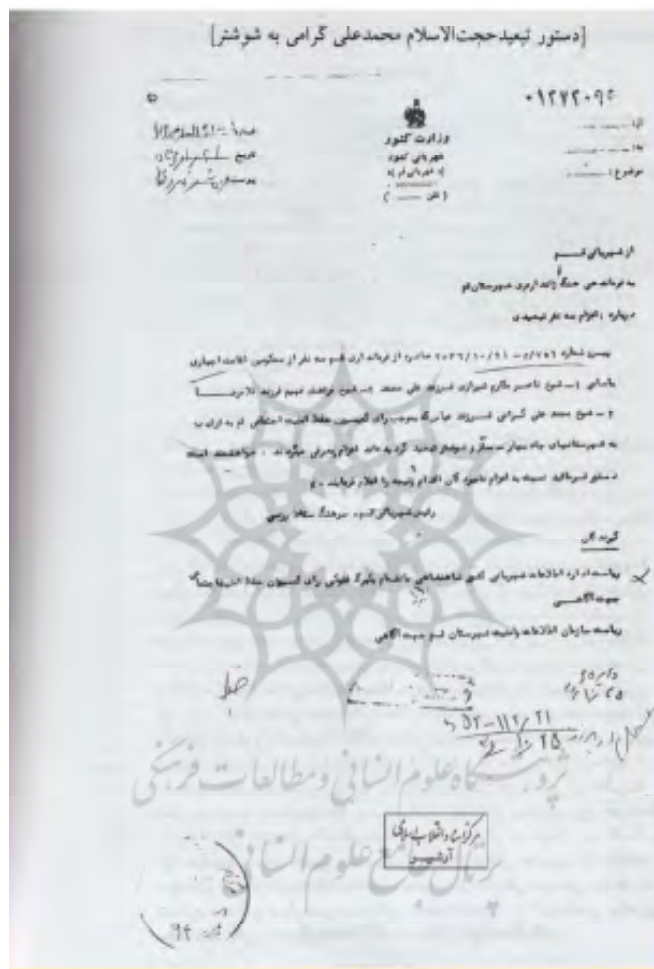
بسم الله الرحمن الرحیم
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين هم اصحابنا
والذين هم الخیر
الاولیاء
والذين هم
الاعراب
والذين هم
الانسان
والذين هم
الجن
والذين هم
الشیاطین
والذين هم
الطغیان
والذين هم
الظالمین
والذين هم
الکافرین
والذين هم
الفسقین
والذين هم
المرکبین
والذين هم
الضالین
والذين هم
الضالین
والذين هم
الضالین

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
(اسدی، ۱۳۹۳، ص ۲۷۹)

پرتال جامع علوم انسانی

(اسدی، ۱۳۹۳، ص ۲۹۸)

(اسدی، ۱۳۹۳، ص ۳۰۴)

منابع فارسی

کتاب

- آبراهامیان، یرواند. (۱۳۸۹). *تاریخ ایران مدن*. (محمدابراهیم فتاحی، مترجم). تهران: نشر نی.
- احمدی، محمدرضا. (۱۳۸۱). *خاطرات آیت‌الله محمدعلی گرامی*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- استمپل، جان. (۱۳۷۸). *درون انقلاب ایران*. (منوچهر شجاعی، مترجم). تهران: خدمات فرهنگی رسا.
- اسدی، محمدعلی. (۱۳۹۳). *انقلاب اسلامی در شوشتر و گتوند*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- امام، سیدسعید. (بی تا). *مقدمه‌ای بر تاریخ موسیقی شوشتر*. بی جا: بی نا.
- انصاری، مصطفی. (۱۳۸۴). *تاریخ خوزستان ۱۸۷۸-۱۹۲۵: (دورهٔ خاندان کعب و شیخ خزعل)*. (محمد جواهرکلام، مترجم). تهران: نشر شادگان.
- بهمنش، عبدالله. (۱۳۹۲). *دانشوران شوشتر*. اهواز: معتبر.
- پیام، حبیب. (۱۳۹۴). *روزشمار انقلاب اسلامی در خوزستان*. اهواز: خوزستان.
- تقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۱). *شوشتر در گذر تاریخ: از عهد باستان تا انقلاب اسلامی*. تهران: بشیر علم و ادب.
- توکلی، یعقوب. (۱۳۸۷). *سبک‌شناسی تاریخ‌نگاری معاصر ایران*. قم: مؤسسه اندیشه و فرهنگ اسلامی.
- جباری، جلیل. (۱۳۷۲). *گزارش زمستان ۵۷*. تهران: سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- جزایری شوشتری، عبدالله. (۱۳۸۸). *تذکره شوشتر*. (مصحح و مقدمه‌نویس، مهدی کدخدای طراحی). اهواز: تراوا.
- جمعی از پژوهش‌گران. (۱۳۷۴). *اسناد انقلاب اسلامی*. (ج ۴). تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- جمعی از پژوهش‌گران. (۱۳۸۹). *شرح مبارزات حضرت آیت‌الله ربانی املشی*. تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی.
- دیولافوا. (بی تا). *سفرنامه دیولافوا*. (بهرام فره‌وشی، مترجم). تهران: خیام.
- رایت، رایین. (۱۳۸۲). *آخرین انقلاب بزرگ: انقلاب و تحول در ایران*. (احمد تدین و شهین احمدی، مترجمان). تهران: خدمات فرهنگی رسا.
- زیباکلام، صادق. (۱۳۷۲). *مقدمه‌ای بر انقلاب اسلامی*. تهران: روزنه.

- سترانک، ویلیام تئودور. (۱۳۸۷). *حکومت شیخ خزعل بن جابر و سرکوب شیخ‌نشین خوزستان*. تهران: تاریخ معاصر ایران.
- شرف‌الدین، محمد مهدی. (بی‌تا). *تاریخ شوشتر*. بی‌جا: بی‌نا.
- شیرافکن شوشتری، نوذر (عیدی). (۱۳۳۷). *دنگ و فنگ: اشعار محلی شوشتری*. (عبدالهادی طبیب، کوشش گر). بی‌جا: بی‌نا.
- عمید زنجانی، عباس علی. (۱۳۷۵). *انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن*. تهران: طوبی.
- عیوضی، محمدرحیم. (۱۳۸۷). *انقلاب اسلامی، زمینه‌ها و ریشه‌های آن*. قم: دفتر نشر معارف.
- فرید، محمدصادق. (۱۳۸۶). *کتاب ایران: سوگواری‌های مذهبی در ایران*. تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی.
- فوران، جان. (۱۳۹۲). *مقاومت شکننده*. (احمد تدین، مترجم). تهران: خدمات فرهنگی رسا.
- کامور بخشایش، جواد؛ عربانی، جواد. (۱۳۹۴). *خاطرات آیت‌الله سیدمحمد خامنه‌ای*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- کینزر، استفن. (۱۳۸۲). *همه مردان شاه: کودتای آمریکایی و ریشه‌های ترور در خاورمیانه*. (حسن بلیغ، مترجم). تهران: دانشگاه تهران.
- مریدی شوشتری، اکرم. (۱۳۹۲). *شوشتر یعنی خوبتر: شوشتر از پیدایش تا سال ۱۳۹۰*. اهواز: ترآوا.
- مسعود انصاری، احمدعلی. (۱۳۸۶). *پس از سقوط: سرگذشت خاندان پهلوی در دوران آوارگی*. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- نجم‌الملک، عبدالغفار. (۱۳۴۱). *سفرنامه خوزستان حاج عبدالغفار نجم‌الملک*. (محمد دبیر سیاقی، کوشش گر). تهران: علمی.
- نقوی حسینی، حسین. (۱۳۷۵). *انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن*. تهران: برهمند.
- نیرومند، محمدباقر. (۱۳۸۴). *یادی از شوشتر*. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

مقاله

- خاکی، رحیم. (۱۳۸۷). «ویژه‌نامه بزرگداشت عالم فقید استاد مرعشی شوشتری». *رایحه*، س ۴، ش ۴۳.

روزنامه

- روزنامه *آیندگان*، ش ۳۲۰۶، (۱۳۵۷/۶/۹).

- روزنامه اطلاعات، ش ۱۵۷۵۷، (۱۳۵۷/۱۰/۲۱).

- روزنامه کیهان، ش ۱۰۶۱۹، (۱۳۵۷/۱۱/۲).

مصاحبه

- سخایی، حاج محمدحسین. (تعمیرکار رادیو و مغازه‌دار الکترونیکی). (۱۳۹۷/۱۰/۲۸).

- صفری چهارمحالی، حاج علی‌رضا. (کارمند شرکت نیشکر امام‌خمينی^(ره)). (۱۳۹۷/۱۰/۲۸).

